

GLAMOÇ KAZASI'NIN 1850 YILI DEMOGRAFİK YAPISI

Zarife ALBAYRAK*
Mucize ÜNLÜ**

Öz: Osmanlı Devleti vergi toplama ve askerlik işlerini organize edebilmek amacıyla çeşitli zamanlarda nüfus sayımları yapmıştır. Yapılan sayımlar sonucunda elde edilen veriler nüfus defterlerine işlenmiştir. Nüfus defterleri ait oldukları bölgenin sosyal, ekonomik ve demografik yapısına ilişkin ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Söz konusu defterlerden ayrıca yer isimleri ve bu isimlerin süreç içerisindeki değişimlerini takip etmek de mümkündür. Bu çalışmada, Bosna Vilayeti Travnik Sancağı'na bağlı Glamoç Kazası'nın demografik, ekonomik ve sosyal yapısına ilişkin bir değerlendirme yapılmıştır. Çalışmanın temelini nüfus defterleri oluşturmaktadır. Nüfus defterleri esas alınarak bölgenin tahmini toplam nüfusu ve hane büyüklüğü hesaplanmış, nüfus yaş aralıkları ve üretkenlik bakımından irdelenerek bölgenin demografik yapısı tespit edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca halkın engel durumuna ve bölgedeki nüfus hareketliliğine ilişkin bilgiler de sunulmuştur. Meslek dağılımı incelenerek ekonomide hangi sektörün ve mesleğin ön planda olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bunlara ek olarak Müslüman ve gayrimüslimlerin ortak ikamet alanları, müstakil olarak yaşadıkları yerler ve buradan hareketle de kazanın yerleşim yerleri belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bosna, Travnik, Glamoç, Nüfus, Meslek.

DEMOGRAPHIC STRUCTURE OF GLAMOÇ DISTRICT IN 1850

Abstract: The Ottoman Empire conducted population censuses at various times in order to collect taxes and organize military affairs. The data obtained as a result of the census were recorded in the population registers. Population books provide detailed information about the social, economic and demographic structure of the region to which they belong. It is also possible to follow the place names and the changes in these names over time from the books in question. In this study, an evaluation was made regarding the demographic, economic and social structure of the Glamoç District of the Travnik Sanjak of the Bosnia Vilayet. The basis of the study is population registers. Based on the population registers, the estimated total population and household size of the region were calculated, and the demographic structure of the region was determined by examining the population age ranges and productivity. Additionally, information on the disability status of the people and the population mobility in the region was also presented. By examining the occupational distribution, an attempt was made to reveal which sector and occupation is at the forefront in the economy. In addition to these, the common residence areas of Muslims and non-Muslims, the places where they live independently and, based on this, the settlement areas of the district were determined.

Key Words: Bosnia, Travnik, Glamoç, Population, Job.

Giriş

Sözlükte “ruh, can ve hayat” anlamlarına gelen nüfus, Arapça nefis kelimesinin çoğuludur. Bir yerde oturan, ikamet eden manasındaki “sâkin”in çoğulu olan “sükkân/sekene” kelimeleri de nüfusun karşılığı olarak kullanılır. Bir coğrafyada yaşayan insanların toplam sayısını ifade eden nüfusun¹ miktarı ve niteliği bir ülkenin kalkınabilmesi ya da bir devletin varlığını devam ettirebilmesi için

* Dr., zarifedevceci35@gmail.com, ORCID: 0000-0002-8994-3536.

** Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, munlu@omu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8263-5602.

¹ Nebi Bozkurt, “Nüfus”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 33, Ankara 2007, s. 293.

önemlidir. Dolayısıyla nüfus, tüm zamanlarda siyasi otoriteler için önem verilen bir unsur olmuş ve olmaya da devam etmektedir².

Osmanlı Devleti fethettiği toprakların ekonomik potansiyelini tespit edebilmek, vergi matrahını ölçmek, timarları dağıtarak gelirlerini kaydetmek için arazi ve nüfus tespiti hususunda ziyadesiyle titiz davranmıştır³. Erken dönem sayımları doğrudan nüfus tespitine yönelik olmadığı için 17. ve 18. yüzyıl Osmanlı nüfusuna dair bilgiler sınırlıdır. 19. yüzyılda nüfus tespiti amacıyla sayım ve yoklamaların yapılmaya başlanması, devletin demografik yapısına ilişkin ayrıntılı bilgilere ulaşılabilme imkânı sağlamıştır⁴. Modern anlamda ilk nüfus sayımı girişimi 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasından sonra olmuş fakat Rusya ile yaşanan harpten dolayı sonuçlandırılmamıştır⁵. Bu sayım ancak 1831 yılında gerçekleştirilebilmiştir. Aynı yıl Bosna Eyaleti dahilinde Hüseyin Kapudan isyanının ortaya çıkmasından dolayı bu bölge sayım dışı tutulmuştur. 1844 yılında yapılan nüfus sayımının sonuçları ise resmî olarak açıklanmamıştır. Bu sayıma dair Ubcini ve Bore'nin yayınladığı bilgiler mevcuttur. Onlar da nüfusla ilgili ayrıntılı bir bilgi vermediği için uzun bir süre Bosna bölgesinin resmi nüfus verilerine ulaşılammıştır. 1850 yılında Bosna-Hersek'te Tanzimat'ın uygulanmaya başlamasıyla birlikte yeni bir nüfus sayımına ihtiyaç duyulmuş ve aynı yıl bu bölgede geniş çaplı bir sayım başlatılmıştır⁶. Bu sayım sonucunda oluşturulan defterler Bosna-Hersek bölgesinin idari, demografik, sosyal ve ekonomik yapısıyla ilgili kıymetli bilgiler içermektedir. Elinizdeki çalışma bu defterler esas alınarak hazırlanmıştır.

“Glamoç Kazası'nın 1850 Yılı Demografik Yapısı” başlıklı çalışmanın temelini bölgeye ait Müslüman ve reaya nüfus defterleri oluşturmaktadır. Bu defterler, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)'ndeki *Nüfus Defterleri (NFS.d.)* kataloğunda 5821 ve 5822 numaralarıyla kayıtlıdır. Bahsedilen nüfus sayımı 29 Zilhicce 1266/5 Kasım 1850 tarihine aittir. Çalışmada ayrıca bölgenin genel nüfusunu veren 29 Zilhicce 1266/5 Kasım 1850 ve 29 Muharrem 1272/11 Ekim 1855 tarihlerine ait defterler de kullanılmıştır⁷.

Yukarıda numaraları verilen defterlerin ilk sayfalarında sayımın yapıldığı yere ilişkin bilgi yer almaktadır. Müslüman defteri 25 X 69 ebadında, 69 sayfa, reaya defteri ise 25 X 70 ebadında, 153 sayfadan oluşmaktadır. Müslüman defterinin 2. ve 3. sayfaları yoktur. Reaya defterinin ise 1. sayfası yok, 149. ve 150. sayfaları ise boştur. Her iki defterde de sayfa numaraları verilmiştir. Defterlerde kişilerin özür ve askerlik durumu, görevi ve nüfus hareketlerine ilişkin bilgiler kırmızı ile yazılırken, diğer bilgiler siyah mürekkep ile kaydedilmiştir. Müslüman defterinde “mış (میش)” işareti mevcuttur. Bu işaret, “yaş” lafziyle beraber kullanılmış olup söylenen yaşın kesin olmadığına işaret etmektedir⁸.

İncelenen defterlerde nüfus haneler halinde kaydedilmiştir. Kişilerin, *orta boylu sarı bıyıklı Hasan bin Numan*, *orta boylu sarı bıyıklı Yovan veled-i Mihaylo* şeklinde önce fiziksel özellikleri ve adları, ardından baba adı ve isimlerinin altına yaşları yazılmıştır. Hane reislerinin ise farklı olarak *çiftçi orta boylu sarı bıyıklı Ali bin İbrahim* şeklinde isimlerinin önüne meslekleri yazılmıştır. Hanenin diğer üyelerinin yaşları kaç olursa olsun meslekleri belirtilmemiş, bir görevi var ise kaydedilmiştir. Yaş için “sinn” kelimesi kullanılmıştır.

² Servet Karabağ, Salih Şahin, *Türkiye Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*, 7. Baskı, Pegem Akademi, Ankara 2019, s. 1.

³ Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekâlif-i Kavaidi*, C. 2, Dersaadet 1330, s. 387; Cem Behar, “Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşme”, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Ed. Halil İnalçık ve Şevket Pamuk, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000, s. 63.

⁴ Süleyman Demirci, Kazım Kartal, “1857/1858 Tarihli Nüfus Defterine Göre Bilâd-ı Selase (Eyüp, Galata ve Üsküdar)'de Sakin Eflâklı ve Kazak Taifesinin Nüfusu ve Sosyo-Ekonomik Durumu Hakkında Bir Değerlendirme”, *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, Temmuz 2015, s. 10.

⁵ Kemal H. Karpat, *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 62.

⁶ Zarife Albayrak, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Saraybosna Sancağı'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun 2024, ss. 250-251; Zafer Gölen, “19. Yüzyılda Bosna-Hersek'in Nüfusu”, *Toplumsal Tarih*, S. 54, İstanbul 1988, s. 36.

⁷ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), *NFS.d.*, Nr. 5821, 5822, 5956, 5958.

⁸ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Şifa Yayınevi, İstanbul 2012, s. 1370.

Kişinin oğul ya da oğulları varsa *oğlu/diğer oğlu* denilerek adları ve hemen altına yaşları kaydedilmiştir. Defterlerde bunun dışında *yeğeni/karındaşının oğlu/karındaşı/torunu/ammizadesi* gibi aile bağlarına işaret eden tabirler kullanılmıştır.

Glamoç Kazası, 1850 yılında Bosna'ya bağlı Kilis-i Bosna Livası'nın Yayçe Kazası'na dahil olan bir nahiye hüviyetindeydi⁹. 5 Kasım 1850 yılına ait nüfus defterinde ise Glamoç, Travnik Sancağı'na bağlı kaza olarak kaydedilmiştir¹⁰. Tanzimat'ın Bosna'da 1851'den itibaren uygulanmaya başlamasıyla idari bölünüşte değişim meydana gelmiştir. 1851'de Bosna Eyaleti Saray, Hersek, İzvornik, Banaluka, Bihke, Yenipazar ve Travnik olmak üzere yedi livadan oluşmaktadır. 1854 yılında ise idari taksimat iyice şekillenmiştir¹¹. 11 Ekim 1855 tarihli nüfus defterine göre Glamoç Kazası Travnik Sancağı'na bağlıdır¹². Ancak Bosna-Hersek'te vilayet teşkilatlanmasından önce sınırları belirlenmiş bir idari taksimattan bahsetmek söz konusu değildir. Dolayısıyla yerleşim birimlerinin idari nitelermelerinin gerçekten ilgili birimi karşılayıp karşılamadığı konusunda netlik yoktur. Vilayet düzenlemesiyle Bosna Vilayeti, Saray, Yenipazar, Banaluka, İzvornik, Bihke, Hersek ve Travnik olmak üzere yedi livaya ayrıldı. 1866 yılında Travnik Sancağı Travnik, Yayçe, Akhisar, Ehlune ve Glamoç olmak üzere beş kazadan meydana gelmekteydi. Bu kazalardan biri olan Glamoç'un Onsa isimli bir nahiyesi mevcuttu¹³. Glamoç 1878 yılında da Travnik Sancağı'na bağlı bir kaza durumundadır¹⁴.

1. Glamoç Kazası'nın Yerleşim Yerleri

Glamoç Kazası Müslüman ve gayrimüslim halktan oluşmaktadır. Gayrimüslim nüfus içerisinde yer alan Latin nüfus *Latin milleti* şeklinde ayrı kayıt altına alındığından dolayı yerleşim yerlerinden bahsederken Latin milleti farklı sütunda gösterilmiştir. Kazanın yerleşim yerleri köylerden ve bir mahalleden meydana gelmektedir. 1850 yılında Müslümanların 13, gayrimüslimlerin 35 ve Latin milletinin 7 yerleşim yerinde ikamet ettikleri tespit edilmiştir. Müslüman ve gayrimüslim nüfus ortak yerleşim yerlerinde ikamet ettikleri gibi sadece Müslüman ve gayrimüslimlerin yerleşik bulunduğu köyler de mevcuttur. Nüfusun yaşadığı köy ve mahalle isimleri tablo 1'de gösterilmiştir. Tablo 2'de ise Müslüman ve gayrimüslim nüfusun bir arada yaşadığı yerleşim yerleri ve nüfus miktarları verilmiştir. Müslümanların yoğunlaştığı yerleşim yeri 277 kişi ile Fatih Sultan Mehmed Hassı Mahallesi'dir. Gayrimüslimlerin sayıca fazla olduğu yerleşim yeri Sekroviçe Köyü'dür. Gayrimüslimler içerisinde Latin nüfusunun en yoğun olduğu yer ise 10 kişi ile Kovaçiç Köyü'dür.

Tablo 1: Yerleşim Yerleri

Müslüman	Gayrimüslim	Latin Milleti
Fatih Sultan Mehmed Hassı Mahallesi	Fatih Sultan Mehmed Hassı Mahallesi	Fatih Sultan Mehmed Hassı Mahallesi
Kovaçiç Köyü	Kovaçiç Köyü	Kovaçiç Köyü
Bilecic Köyü	Bilecic Köyü	Bilecic Köyü
Hozıç Köyü	Kozariç Köyü	Kösne Köyü
Kösne Köyü	Kösne Köyü	İsakofça Köyü
Halapiç Köyü	Gilonca Köyü	Yakır Köyü
Ocak Köyü	Vagan Köyü	Kamin Köyü
Blatna Köyü	Halacic	

⁹ Zafer Gölen, *Tanzimât Döneminde Bosna Hersek*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010, s. 136.

¹⁰ BOA, *NFS.d.*, Nr. 5956, s. 128, 136.

¹¹ Gölen, *age*, s. 136.

¹² BOA, *NFS.d.*, Nr. 5958, s. 14.

¹³ *Bosna Vilayeti Salnamesi*, 1283, ss. 59-64; Gölen, *age*, ss. 136-148.

¹⁴ *Bosna Vilayeti Salnamesi*, 1295, ss. 119-122.

(Mataşkofca)		
Obacic Köyü	Ocak Köyü	
İsakofça Köyü	Vagan Köyü	
Malkofça Köyü	Şumlad Köyü	
Yakır Köyü	Poryan Köyü	
Kamin Köyü	Kristan Köyü	
	Pungradina Köyü	
	Bablaiç Köyü	
	Sekroviçe Köyü	
	Hotkofça Köyü	
	Sirini Virokreniye Köyü	
	Hırhor Köyü	
	Podhorac Köyü	
	Tatkodinah Köyü	
	Hasan Beğli Köyü	
	Oparic Köyü	
	Dubrave	
	Mataşkofca Köyü	
	Petrovitce Köyü	
	Kümcan Köyü	
	Çebrac Köyü	
	İsakofça Köyü	
	Porila Köyü	
	Pungradina Köyü	
	Japaroga Köyü	
	Malkofca Köyü	
	Yakır Köyü	
	Kamin Köyü	

Tablo 2: Müslüman ve Gayrimüslim Nüfusun Bir Arada Yaşadığı Yerleşim Yerleri ve Nüfus Miktarları

Yerleşim Yeri	Müslüman Nüfus	Gayrimüslim Nüfus	Toplam
Fatih Sultan Mehmed Hassı Mahallesi	277	73	350
Kovaçık Köyü	66	61	127
Bilecic Köyü	60	46	106
Kösne Köyü	32	41	73

Hlacic Köyü ¹⁵	36	127	163
Ocak Köyü	39	44	83
Blatna Köyü (Mataşkofca)	48	46	94
Obacic Köyü ¹⁶	39	32	71
İsakofça Köyü	63	45	108
Malkofça Köyü	53	83	136
Bakır Köyü	37	79	116
Kamin Köyü	24	102	126
Toplam	774	779	1.553

Ortak yaşam alanlarında ikamet eden Müslüman nüfus 774, gayrimüslim nüfus ise 779'dur. Söz konusu yerleşim yerlerinde zimmi nüfus Müslüman nüfustan 5 kişi fazladır. Yerleşim yerlerine tek tek bakıldığında ise Müslüman ve zimmi nüfus yoğunlukları değişmektedir. Müslüman ve gayrimüslimlerin ortak ikamet ettikleri mahalle ve köylerde en fazla Müslüman nüfus Fatih Sultan Mehmed Hassı Mahallesi'nde iken, en yoğun gayrimüslim nüfusa sahip olan yer ise Hlacic Köyü'dür. Birlikte ikamet edilen yerlerde toplam erkek nüfusun en yoğun görüldüğü mahal Fatih Sultan Mehmed Hassı Mahallesi iken, en az nüfus Obacic Köyü'ndedir. Nüfusun %38,09'u ortak mahalle ve köylerde hayatlarını idame ettirmektedirler.

Glamoç Kazası'nın toplam nüfusunu veren 5 Kasım 1850 tarihli ve 5956 numaralı nüfus defteri ile aynı tarihe ait Müslüman ve gayrimüslim nüfus defterlerinin verileri karşılaştırıldığında nüfus, hane ve yerleşim yerlerinin sayılarında farklılık olmakla birlikte birbirine yakın olduğu tespit edilmiştir. Yerleşim yerlerine ait yukarıdaki tabloya bakıldığında ortak ikamet yerleri bir kere sayılarak toplam 36 yerleşim yerinin mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan 35'i köy, 1'i ise mahalledir¹⁷.

2. Hane Sayısı ve Büyüklüğü

Glamoç Kazası'nın hane büyüklüğü 8,68 olarak hesaplanmıştır. Hane büyüklüğü açısından fazla gibi görülse de Nejat Göyünç "'Hâne" Deyimi Hakkında" isimli makalesinde göçmen köyleri üzerine yapmış olduğu incelemede hane büyüklüklerinin 1,88 ile 9,60 arasında değişebildiğini ifade etmiştir¹⁸. Nitekim Emine Ak'ın *Tanzimat'ın Bosna Hersek'te Uygulanması ve Neticeleri (1839-1875)* isimli tezinde Bosna Eyaleti'nin toplam gayrimüslim nüfusu için tespit ettiği hane büyüklüğü de 8,4'tür¹⁹. Saraybosna Sancağı'nın ise hane başına düşen kişi sayısı 1850'de 7,29, 1864'te ise 8,85 olarak hesaplanmıştır²⁰. Görüldüğü üzere Bosna bölgesindeki diğer yerlerin hane büyüklükleri de benzer oranlardadır.

¹⁵ 5821 numaralı Müslüman nüfus defterinde (حلاج) Hlagic, 5822 numaralı reaya defterinde ise (حلاج) Hlacic olarak kaydedilen köylerin aynı yer olduğu düşünüldüğünden burası ortak yerleşim yerleri tablosuna eklenmiştir. BOA., *NFS. d.*, Nr. 5821, s. 40; Nr. 5822, s. 24.

¹⁶ 5821 numaralı Müslüman nüfus defterinde (اوباج) Obacic, 5822 numaralı reaya defterinde ise (اوباريچ) Obaric şeklinde kaydedilen köylerin aynı yer olduğu düşünüldüğünden burası ortak yerleşim yerlerini gösteren tabloya eklenmiştir. BOA., *NFS. d.*, Nr. 5821, s. 49; Nr. 5822, s. 109.

¹⁷ Toplam nüfusun verildiği defterde ise 2 mahalle ve 41 köyün mevcudiyetinden bahsedilmektedir: BOA, *NFS.d.*, Nr. 5956.

¹⁸ Nejat Göyünç, "'Hâne' Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi*, S. 32, 1979, ss. 335-345.

¹⁹ Emine Ak, *Tanzimat'ın Bosna Hersek'te Uygulanması ve Neticeleri (1839-1875)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010, s. 135.

²⁰ Albayrak, *agt*, s. 284.

Tablo 3: Hane Sayısı ve Büyüklüğü

Müslüman			Gayrimüslim			Toplam		
Hane	Nüfus	Hane B.	Hane	Nüfus	Hane B.	Hane	Nüfus	Hane B.
244	803	6,58	695	3.274	9,42	939	4.077	8,68

5956 numaralı toplam nüfus verilerinin bulunduğu deftere göre Müslüman hane sayısı 254 iken, gayrimüslim hane miktarı 687'dir. Toplam hane sayısı ise 941'dir. Bu veriler hane miktarlarının verildiği yukarıdaki tablo ile karşılaştırıldığında ufak farklılıklar olduğu anlaşılmaktadır. Toplam hane sayıları arasında sadece 2 hanelik bir fark bulunmaktadır. Tabloda verilen hane büyüklüğü 8,68 iken, 5956 numaralı defterdeki verilere göre hane büyüklüğü 8,61 olarak hesaplanmıştır. Dolayısıyla hane büyüklükleri de neredeyse aynıdır.

3. Yaş Oranları

Nüfus defterlerinden ait olduğu bölgenin nüfusuna dair sayısal veriler elde edilebildiği gibi nüfusun yaş gruplarına göre dağılımını da tespit etmek mümkündür. Bölgedeki yaş oranlarının tespit edilebilmesi nüfusun niteliğine dair yorum yapabilmeye imkân sağlamaktadır. Nüfus defterleri ayrıca sosyal ve iktisadi tarih araştırmaları açısından da önemli bilgiler sunmaktadır. Aşağıdaki tablolarda kaza nüfusunun yaş ortalamaları verilmiştir.

Tablo 4: Müslüman Erkek Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Yaş Grupları	Nüfus	Toplam Müslüman Erkek Nüfusa Göre Oranı (%)
1-8	243	30,26
8-15	87	11
15-40	309	38,48
40-60	95	12
60+	69	9
TOPLAM	803	%100

Tablo 5: Gayrimüslim Erkek Nüfusun Yaş Gruplarına Göre Dağılımı

Yaş Grupları	Nüfus	Toplam Gayrimüslim Erkek Nüfusa Göre Oranı (%)
1-8	964	29,44
8-15	460	14,05
15-40	1.155	35,27
40-60	441	13,46
60+	254	8
TOPLAM	3.274	%100

Yukarıdaki tabloda mevcut olan rakamlar sadece erkek nüfusa ilişkindir. Bölgenin tahmini toplam erkek nüfusu 4.077'dir. Toplam erkek nüfusun %20'si Müslüman, %80'i ise gayrimüslimlerden meydana gelmektedir. Gayrimüslim nüfus içerisinde Latin milleti ayrı bir başlık altında kaydedilmiştir. 40 kişiden oluşan Latin milleti, gayrimüslim nüfus içerisinde %1,2'lik bir orana sahiptir.

Tahmini toplam nüfusun tespit edilebilmesi için erkek nüfusa aynı miktarda kadın nüfusu eklenmelidir. Bu yolla toplam nüfusa dair kesin bir sonuca varılamasa da en azından yaklaşık olarak

bir tahminde bulunulabilmektedir. Buna göre Glamoç Kazası'nın tahmini toplam nüfusu 8.154'dür. Bölgeye ilişkin yeni doğan ve ölüm kayıtlarına rastlanılmamıştır.

Müslüman ve gayrimüslimlerin yaş gruplarına göre dağılımı benzerlik göstermektedir. Müslüman ve gayrimüslim nüfusun en yoğun olduğu grup 15-40 yaş aralığıdır. Bunu 1-8 yaş aralığı takip etmektedir. En az nüfus miktarının olduğu yaş grubu ise 60 yaş ve üstüdür.

15-40 yaş aralığı, askere gidecek ve üretken sınıfa işaret etmektedir. 1-8 yaş aralığı ise çocuk nüfusun yoğunluğunu gösterir. Bu yaş aralığı her ne kadar bakıma muhtaç olsa da ilerleyen yıllarda üretken nüfusu destekleyecek potansiyele sahip olması bakımından sayıca fazla olmaları önemlidir. Yukarıdaki tablolara göre üretken grubun en yüksek orana sahip olması ve bu grubu sayıca destekleyecek olan 1-8 yaş aralığındaki nüfus miktarının da fazla olması kazanın nüfus niteliği bakımından olumludur. En düşük orana sahip yaş aralığının 60 yaş ve üstü olması da önemlidir. Bu grup, yaşlarından dolayı genel olarak vergi ve askerlikten muaf tutulmaktadır. Ayrıca üretkenlik durumları en alt seviyededir. Yani artık üretici değil tüketici konumunda olmalarından dolayı sayılarının az olması ekonomik açıdan pozitif olarak değerlendirilmelidir. Sonuç olarak Glamoç Kazası'nın nüfusuna ilişkin genç ve üretken nüfus kriterlerine uygundur şeklinde yorum yapılabilir.

Tablo 6: Glamoç Kazası'nın 1850 Yılı Toplam Nüfus Verileri²¹

Müslüman				Gayrimüslim			Toplam
Kebir	Sagır	Nizam	Toplam	Kebir	Sagır	Toplam	
478	284	17	779	1.883	1.392	3.275	4.054

Bölgenin nüfus defterlerinde sunulan veriler ile 5956 numaralı defterdeki veriler karşılaştırıldığında ufak farklılıklar olduğu dikkat çekmektedir. Glamoç Kazası'nın nüfus verilerine göre toplam tahmini erkek nüfus 4.077 iken, 5956 numaralı defterdeki bilgilere göre 4.054'dür. Arada 23 kişilik bir fark bulunmaktadır.

4. Meslek Dağılımı

Meslek dağılımına bakıldığında meslekleri kaydedilen kişilerin %78,43'ü tarım ve hayvancılık sektöründe yer almaktadır. Bu sektör içerisinde yer alanların sadece çiftçilikle meşgul oldukları anlaşılmaktadır. Çiftçilerin %76,04'ü gayrimüslimlerden, %24'ü ise Müslümanlardan meydana gelmektedir. Bu durum bölge ekonomisinde tarımın etkili olduğunu göstermektedir. Zanaat, hizmet ve kamu alanında da çalışanların olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca gayrimüslimler içerisinde yer alan 40 kişilik Latin milletinin sadece 15'i üzerine meslek kaydedilmiştir. Bunların hepsi de çiftçilikle uğraşmaktadır. Tabloda talebelere de yer verilmiştir. Kaza genelinde sadece üç Müslüman öğrenciye rastlanılmıştır. Bunlardan birinin 65 yaşında olması dikkat çekicidir.

Tablo 7: Meslek Dağılımı

Sektör	Meslek	Müslüman	Gayrimüslim	Toplam
Tarım ve Hayvancılık	Çiftçi	183	581	764
Zanaat	Dülger	-	4	4
Zanaat	Kovaç (Demirci)	-	6	6
Hizmet	Berber	1	-	1
Hizmet	Çoban	-	1	1
Hizmet	Değirmenci	-	1	1
Hizmet	Hancı	1	-	1
Hizmet	Hizmetkâr	2	49	51

²¹ BOA, NFS.d., Nr. 5956, s. 136.

Hizmet	Kalaycı	-	1	1
Kamu	Hâkim Efendi	1	-	1
Kamu	İmam	6	-	6
Kamu	Muhbir-i Evvel	-	8	8
Kamu	Muhbir-i Sâni	-	7	7
Kamu	Muhtar-ı Sâni	2	-	2
Kamu	Papas	-	8	8
Kamu	Redif	19	-	19
Kamu	Sipahi ²²	34	-	34
Kamu	Kapudan	1	-	1
Çift Meslekliler	Çiftçi-Kocabaşı	-	2	2
Çift Meslekliler	Çiftçi-Muhbir-i Evvel	-	23	23
Çift Meslekliler	Çiftçi-Muhtar-ı Evvel	10	-	10
Çift Meslekliler	Çiftçi-Muhbir-i Sâni	-	11	11
Çift Meslekliler	Çiftçi-Muhtar-ı Sâni	3	-	3
Çift Meslekliler	Çiftçi-Sipahi	4	-	4
Çift Meslekliler	Kale Dizdarı-Sipahi	1	-	1
Çift Meslekliler	Sipahi-İmam	1	-	1
Talebe	Talebe	3	-	3
Toplam		272	702	974

Tabloda görüldüğü üzere bazı kişiler çift mesleğe sahiptir. Bunlar genellikle asıl mesleklerinin yanı sıra farklı bir vazifeye görevlendirilen kişilerden meydana gelmektedir. Tablodaki çift meslekli kişiler çoğunlukla çiftçilik yapmakta olup kocabaşı, muhtarlık, muhbirlik gibi idari göreve de sahiptirler. Askeri vazifesinin yanı sıra dini görevi olanlar da bulunmaktadır.

Seçilmiş anlamına gelen muhtar, mahalle ya da köyün işlerini yöneten idarecilerdir. Tabloda görüldüğü üzere muhtarlık vazifesi Müslüman ve gayrimüslimlerde farklı isimlerle zikredilmektedir. Muhtarlık teşkilâtı 1829'da ilk İstanbul ve Bilâd-ı Selâse'de (Üsküdar, Galata ve Eyüp), 1833'te ise İstanbul dışında faaliyete geçirildi. Gayrimüslimlerin bulunduğu yerlere muhtarlık vazifesini ifa etmesi için kâhyalar görevlendirildi. Kâhyaların birtakım yolsuzluklara karışması sonucu alışlageldiği üzere gayrimüslimlerin ikamet ettikleri yerlerin kocabaşılar tarafından yönetilmesine izin verildi. Rumeli'de bulunan muhbir ve kocabaşılıklar 1860'larda muhtarlığa dönüştürüldü²³.

Gayrimüslimler arasında 115 kişinin üzerine "amelmande" kaydı düşülmüştür. Bunlardan biri Latin milletine mensuptur. Söz konusu ifade, yaşlılık, sakatlık gibi sebeplerden dolayı iş göremez durumda olan kişiler için kullanılmaktadır²⁴. Defterde bazı kişilerin isimlerinin üzerine amelmande olma

²² Defterde 11'i sipahi, 23'ü ise timarlı sipahi şeklinde kaydedilmiştir.

²³ Ali Akyıldız, "Muhtar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 31, İstanbul 2006, ss. 51-53; Yusuf Şahin, Semih Asarkaya, "Mahalle Muhtarlığı Kurumunun Tarihi Gelişimi", *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 11, S. 3, 2019, ss. 26-28.

²⁴ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Yayına Hazırlayan: Aydın Sami Güneşçâl, 13. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1996, s. 31; Mustafa Nihat Özön, *Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, 6. Baskı, İnkılâp ve Aka Kitapları, İstanbul 1979, s. 30.

sebepleri belirtilmiş bazılarının ise belirtilmemiştir. Çoğunlukla 50 yaş üzeri kişilerde amelmande kaydı tespit edilmiştir. Ancak 35, 40 ve 45 yaşlarında olan 4 kişide de aynı kayda rastlanılmıştır. 35 yaşındaki kişi için sadece “fukara” kaydı düşülmüştür. 40 yaşındaki iki kişiden birine çiftçi ve fukara kaydı düşülürken diğerine herhangi bir kayıt düşülmemiştir. 45 yaşındaki gayrimüslim için de sadece çiftçi kaydı bulunmaktadır. Bunların niçin amelmande olarak kaydedildiğine dair bir netlik yoktur. Ayrıca herhangi bir özür durumları bulunmayıp, yaşça da diğerlerine göre gençtirler. Muhtemelen farklı bir sebepten dolayı iş göremez durumdadırlar. Fakat kayıtlardan bu durum tespit edilememektedir.

5. Engel Durumları

Tablo 8: Engel Durumları

Müslüman		Gayrimüslim	
Engel	Adet	Engel	Adet
Âmâ	5	Âmâ	8
Ayakları Sakat	2	Ayağı Sakat	1
Ayakları Topal	3	Ayakları Sakat	5
Topal	1	Bir Ayağı Topal	1
Bir Ayağı Topal	1	Topal	4
Dilsiz	2	Ayakları Topal	7
Mecnun	3	Beli Sakat	1
		Bir Eli Sakat	1
		Bir Kolu Sakat	2
		Dilsiz	2
		İki Elleri Sakat	1
		Sağır	3
		Yekçeşm	2
Toplam	17	Toplam	38

Müslüman ve gayrimüslimlerden 55 kişi için özür durumu kaydedilmiştir. Bunların toplam erkek nüfus içerisindeki oranı 1,34'tür. Kaza nüfusunda en çok görülen engel durumu âmâlıktır.

6. Nüfus Hareketliliği

Glamoç Kazası'nda yoğun bir nüfus hareketi olmayıp sadece kazadan ayrılanlar bulunmaktadır. 1835-1849 yılları arasında kazadan toplam 9 kişi ayrılmıştır. Bunların 7'si Müslüman, 2'si gayrimüslimdir. Nüfus hareketi genellikle Bosna Vilayeti içerisinde gerçekleşmiştir. Kazadan ayrılanların gittikleri yerler aşağıdaki tabloda verilmiştir. Nüfus hareketine ilişkin daha ayrıntılı bir bilgi bulunmamaktadır.

Tablo 9: Nüfus Hareketliliği

Müslüman			Gayrimüslim		
Gittikleri Yer	Yıl	Giden Nüfus	Gittikleri Yer	Yıl	Giden Nüfus
Banaluka	1848	2	Banaluka	1848	1
Travnik	1849	1	Buca Nahiyesi	1845	1
Leş Kazası	1835	1	-	-	-
Laç Kazası	1849	1	-	-	-

Novasil Kazası	1846	1	-	-	-
Akhisar	1849	1	-	-	-
Toplam	7		Toplam	2	

Sonuç

Glamoç Kazası'nın 1850 yılı Müslüman ve gayrimüslim nüfus defterleri incelenerek elde edilen verilere göre kazanın tahmini toplam nüfusu 8.154'tür. Nüfusun %20'si Müslümanlardan, %80'i ise gayrimüslimlerden meydana gelmektedir. Dolayısıyla bölgede gayrimüslim nüfus yoğunluktadır. Kazanın sadece bir mahallesi bulunmakta olup halk çoğunlukla köylerde ikamet etmektedir. Çalışmada okunan mahalle ve köy isimlerinin kontrolü yapılmaya çalışıldıysa da hata yapma ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır.

Glamoç Kazası için yapılan incelemeler sonucunda bölge nüfusunun genç ve üretken nüfus kriterlerine uygun olduğu belirlenmiştir. Meslek dağılımına bakıldığında ise bölgede halkın genellikle çiftçilikle meşgul olduğu, dolayısıyla bölge ekonomisinde tarımın ön planda yer aldığı tespit edilmiştir.

Kazanın nüfus verileri kullanılarak hane büyüklüğü 8,68 olarak hesaplanmıştır. Bölgenin hane büyüklüğü oranı yüksek gibi görülse de Bosna bölgesine ilişkin yapılan diğer çalışmalarda tespit edilen hane büyüklükleri ile benzerdir.

Nüfus defterlerinden kişilerin engel durumu, cizye miktarı, nüfus hareketliliği gibi daha pek çok konu hakkında bilgi edinmek mümkündür. İncelenen defterlerde gayrimüslim nüfustan alınan herhangi bir cizye kaydına rastlanılmamıştır. Bölgenin cizyeden muaf tutulmasına dair de herhangi bir kayıt düşülmemiştir. Genellikle sınır bölgelerinde bulunan yerlerde vergiler en alt seviyeden alınmakta ya da tamamen vergi muafiyeti verilmekteydi. Glamoç Kazası'ndaki gayrimüslimlerin cizyeden muaf tutulduklarına yönelik bir kayıt bulunmamakla birlikte vergi kaydına da rastlanılmaması, bölgenin coğrafi konumu dolayısıyla vergi muafiyetinin sağlandığı fikrini güçlendirmektedir. Yine de bu hususta kesin bir şey söylemek doğru değildir.

Kaynakça

A. Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Nüfus Defterleri (NFS.D.), Nr. 5821, 5822, 5956, 5958.

B. Salnameler

Bosna Vilayeti Salnamesi, 1283, 1295.

C. Araştırma Eserler-Makaleler

Abdurrahman Vefik Sayın, *Tekâlif-i Kavaidi*, C. 2, Dersaadet 1330.

AK, Emine, *Tanzimat'ın Bosna Hersek'te Uygulanması ve Neticeleri (1839-1875)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2010.

AKYILDIZ, Ali, "Muhtar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 31, İstanbul 2006, ss. 51-53.

ALBAYRAK, Zarife, *19. Yüzyılın İlk Yarısında Saraybosna Sancağı'nın Sosyo-Ekonomik Yapısı*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Samsun 2024.

BEHAR, Cem, "Osmanlı Nüfus İstatistikleri ve 1831 Sonrası Modernleşme", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, Ed. Halil İnalçık ve Şevket Pamuk, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara 2000, ss. 61-72.

BOZKURT, Nebi, "Nüfus", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Diyanet Vakfı Yayınları, C. 33, Ankara 2007, ss. 293-294.

DEMİRCİ, Süleyman, KARTAL Kazım, "1857/1858 Tarihli Nüfus Defterine Göre Bilâd-ı Selase (Eyüp, Galata ve Üsküdar)'de Sakin Eflâklı ve Kazak Taifesinin Nüfusu ve Sosyo-Ekonomik Durumu Hakkında Bir Değerlendirme", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, Temmuz 2015, ss. 9-35.

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Yayına Hazırlayan: Aydın Sami Güneyçal, 13. Baskı, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 1996.

GÖLEN, Zafer, "19. Yüzyılda Bosna-Hersek'in Nüfusu", *Toplumsal Tarih*, S. 54, İstanbul 1988, ss. 36-42.

_____, *Tanzîmât Döneminde Bosna Hersek*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010.

GÖYÜNÇ, Nejat, "Hâne' Deyimi Hakkında", *Tarih Dergisi*, S. 32, 1979, ss. 331-348.

KARABAĞ, Servet, ŞAHİN Salih, *Türkiye Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası*, 7. Baskı, Pegem Akademi, Ankara 2019.

KARPAT, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu 1830-1914*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010.

NAGATA, Yuzo, *Materials on the Bosnian Notables*, Hakuei Printing, Tokyo 1979.

ÖZÖN, Mustafa Nihat, *Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, 6. Baskı, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1979.

ŞAHİN, Yusuf, ASARKAYA Semih, "Mahalle Muhtarlığı Kurumunun Tarihi Gelişimi", *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 11, S. 3, 2019, ss. 23-32.

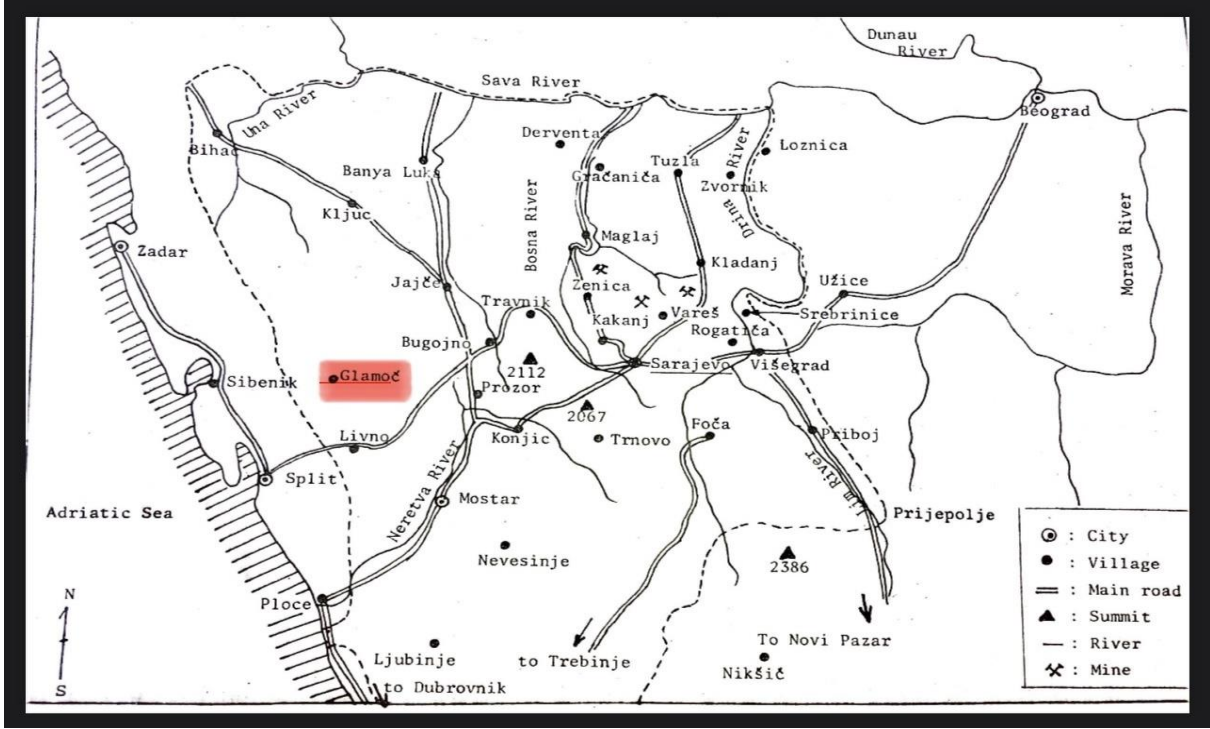
Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Şifa Yayınevi, İstanbul 2012.

D. Dijital Kaynaklar

İBB Atatürk Kitaplığı, https://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane3/Kartpostal/Krt_028332.pdf (Erişim Tarihi: 09.10.2024).

Ekler

Ek 1: Bosna Hersek'in Genel Haritası

Kaynak: Yuzo Nagata, *Materials on the Bosnian Notables*, Hakuei Printing, Tokyo 1979, s. 7.

Ek 2: 19. Yüzyıl Bosna Hersek Haritası

Kaynak: İBB Atatürk Kitaplığı, https://katalog.ibb.gov.tr/kutuphane3/Kartpostal/Krt_028332.pdf (Erişim Tarihi: 09.10.2024).